

DÉL-MAGYARORSZÁG ÉS A TÖRÖK VESZÉLY A 14. SZÁZAD VÉGE ÉS A 15. SZÁZAD DEREKA KÖZÖTT

A címben jelzett kérdéssel összefüggésben három régióval kívánok foglalkozni: a Szerémséggel, a Duna–Tisza közének déli részével és a Duna–Tisza–Maros közzel.

A Szerémség

A Duna és Száva között elhelyezkedő vidék, a Szerémség a középkori Magyar Királyság egyik legértékesebb mezőgazdasági területe volt. Elsősorban az itt előállított kitűnő minőségű és a szállítás okozta nehézségeket jól tűrő bora révén vált híressé és igen gazdaggá. A szóban forgó régió nagyszámú népessége sűrű településhálózaton élt, melyet a török betörések pusztítottak el. Szemléletesen bizonyítja ezt a Valkó megyében fekvő Eng városának esete. Eng a török támadások előtt legalább két évszázadon át a szerémi borvidék egyik központja, sőt annak talán legnépesebb települése volt. 1391-ben a törökök feldúlták, és 1408 után egyetlen magyar forrásban sem fordul elő többé. A település a szó szoros értelmében megsemmisült három plébániatemplomával és ferences kolostorával együtt, olyannyira, hogy még a helye is ismeretlen volt a legutóbbi időig.¹ A fosztogató oszmánok irreguláris egységei meglehetősen hamar elérték az ország déli részén fekvő Szerémséget, s a menekülő, pusztuló magyar lakosság pótlására igen korán megjelentek itt a szerbek.² A Magyarországra települt szerbek azonban társadalmilag nem képeztek egységes csoportot, s csak egy részük ülte meg az elhagyott jobbágytelkeket. Mások városias településekre költöztek. Mindössze egyetlen példát kiragadva: a Garaiak birtokában levő Csörög (ma Čerević, Szerbia) mezővárosban egy 1478-ból származó adat szerint külön szerb városrész „*vicus Rascianorum*” létezett.³ A szerbek legfontosabb szerémségi központja Kölpény (ma Kupinovo, Szerbia) volt. A Szerémséget illetően figyelmet érdemel az a tény, hogy Szeged igen szoros gazdasági kapcsolatban állt ezzel a vidékkel. A középkori Szerémségben lényegében két megyével számolhatunk, Szerémmel és Valkóval,⁴ az egyházi

¹ *Csánki* 1890–1913. II. 281–282.; *Engel* 2000. 270–271.

² *Rokay* 1991. 51–63.; *Szakály* 1979. 226–260.; *Uő.* 1991. 11–49.; *Uő.* 1993. 75–88. L. még *Крстич* 2005. 165–194.; *Ivanović–Stojković* 2015. 77–103.; *Kristić* 2017. 129–163.

³ *Csánki* 1890–1913. II. 235.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár 18 145. Vö. *Rokay* 1991. 52.

⁴ *Csánki* 1890–1913. II. 228–384.; KMTL 642–643.; Kósa–Filep 1983. 178–179. A Szerémség legjelentősebb városai a következők voltak: Kamanc, Karom, Nagyolaszi, Péterváradja, Szávaszentdemeter, Szalánkemén (Szerém megye), Eng, Gara, Marót, Újlak, Valkóvár (Valkó megye). A középkori városfejlődés kérdését Valkó megye tekintetében a horvát történeti kutatásban legutóbb Daniel Jelaš vizsgálta (*Jelaš* 2017). A török dúlások hatására l. *Engel* 2000. 267–321.

igazgatás tekintetében pedig a kalocsai–bácsi érsekség, valamint a pécsi, a szerémi és a boszniai püspökség joghatósága érvényesült a szóban forgó régióban.⁵

A Duna–Tisza közének déli része

A Duna–Tisza közének déli része a másik fontos régió, vagyis nagyjából az a vidék, amelyet újkori neve alapján Bácskaként ismer a köztudat. Ez a terület a Szerémséggel ellentétben kimondottan a Nagy-Alföld részét képezi, s a középkorban szintén gazdagnak számított; viszonylag nagy népességgel és jelentős településhálózattal rendelkezett. Itt helyezkedett el a középkori Bács és Bodrog megye, valamint Csongrád megye egy tekintélyes darabja. A vizsgált régió egyházi szempontból a kalocsai–bácsi érsekség joghatósága alá tartozott. A Duna–Tisza köze déli részének legjelentősebb városai Szeged és Bács voltak. Említést érdemelnek még a következő települések: Szond, Titel, Futak (Bács megye), Baja, Bodrog, Hájszentlőrinc, (Bodrog megye), Szentés és Zenta (Csongrád megye).⁶

Bács az azonos nevű megye, illetve a kettős székhelyű kalocsai–bácsi érsekség egyik központja volt, ahol a középkorban több országgyűlést is tartottak. Így 1501-ben, illetve 1518-ban. A sedria- és hiteleshelynek számító Bács sókamarával és jelentős ferences kolostorral is rendelkezett, s a városban sokadalmat, azaz éves vásárt is tartottak.⁷

Szeged a Tisza és a Maros összefolyásánál, a Maros torkolatával szemben, vagyis a Tisza nyugati partján fekszik. A vásárvonal mentén, két folyó találkozásánál elterülő város létrehozása kimondottan a magyarokhoz köthető. Az írott kútfőkben először 1183-ban említett Szeged eredetileg nem volt megyeközpont, sőt nem is Csongrád, hanem Bács megyéhez tartozott, de – miként erre a szóban forgó oklevél is utal – az itt levő kamara révén már a korai időktől kezdve fontos szerepet játszott a sószállításban és -kereskedelemben. Egyházi szempontból főesperességi központnak számított, ahonnan maga a főesperes – valószínűleg a 13. század elején – Bácsra költözött. A középkori város kialakuló autonómiáját nem zavarta sem világi, sem egyházi földesúri joghatóság. Ez a helyzet, továbbá a rendkívül kedvező földrajzi fekvés (a Maros Erdély felé biztosított kapcsolatot, a Tisza pedig a királyság déli és északi részével kötötte össze Szegedet, ahonnan nyugati és északnyugati irányban fontos szárazföldi utak vezettek), valamint az a körülmény, hogy a jogi értelemben 1469 táján lényegében két településből (Felszeged és a pusztán Szeged néven illetett váralja jellegű település) egységesülő Szeged különböző részei a középkor során – néhány rövidebb időszakot leszámítva – alapvetően királyi kézen voltak, azt eredményezte, hogy Szeged 1498-ban, immár írott dokumentummal bizonyíthatóan, a régió egyetlen településeként bekerült a királyi szabad városok közé. A szegedi polgárok kiváltságait megerősítő oklevelet II. Ulászló király adta ki 1498. június 4-én. Szegednek az elidegenít-

5 Az Ugrin kalocsai–bácsi érsek magánpüspökségeként 1229-ben missziós céllal létrehozott szerémi egyházmegye alapvetően a Szávától délre eső területekre (*Sirmia Ulterior*) terjedt ki, de a Duna és Száva között elhelyezkedő régió (*Sirmia Citerior*) bizonyos részeit is magában foglalta (pl. Kót és annak környékét, illetve itt helyezkedett el a 14. században a szerémi egyházmegye pazovai főesperessége). *Ternovác* 2013. 468–469. A bács–kalocsai érsekség szerémi főesperessége területileg lényegében egybeesett Szerém megyével. *Kristó* 1988. 458.

6 *Kubinyi* 2000. 96–97.

7 *Csánki* 1890–1913. II. 131–225.; *Gyöffy* 1963–1998. I. 201–244., 695–732., 881–907.; *Kubinyi* 2000. 60., 96–97.

hetetlen királyi javak közé történő becikkelyezése azonban csak jóval később, 1514-ben, a Dózsa-féle parasztháború leverését követően történt meg. Ez a nagy ívű fejlődés természetesen nem bonyolódhatott volna le megfelelő gazdasági háttér nélkül. Ehhez, az említettekén kívül, elsősorban a város környékén úzott nagyarányú ló- és marhatenyésztés, az ahhoz kapcsolódó kereskedelem, valamint a Szerémségben folytatott szőlőművelés és a híres szerémségi bornak az értékesítése szolgáltatta az alapokat. A középkori Szeged gazdasági életében a kereskedelem a kézműiparnál sokkal fontosabb szerepet játszott, és ennek megfelelően a város polgárai széles körű vámentességgel rendelkeztek. Szeged legkorábbi hetivásárára egy 14. század első harmadában keletkezett oklevél utal, ám ennek helye meglehetősen bizonytalan. A hetivásárok számának bővülése és az éves – más szóval: országos – vásártartás elnyerése 15. századi fejlemény. Kétségteljes tény, hogy a 15. század második felében a Tisza-parti városban már három hetivásár bonyolította le az árucserét. Hétfői napon a Palánkban, szerdán Alsóvároson, csütörtökön pedig Felsővároson lehetett vásárolni. Országos vásár tartását engedélyező kiváltság birtokába azonban meglehetősen későn, csak 1499-ben jutott Szeged, s ez a Luca napi (december 13.) sokadalom is állatvásár volt. Az 1522-ben keletkezett tizedjegyzék a város két és fél tucat utcáját nevezi meg, ám ezek lokalizálása számos nehézségbe ütközik. Ugyanez a forrás 1644, túlnyomó részben önálló, kisebb mértékben mással közös fedél alatt élő családot írt össze, amibe beleértendő Tápé és Szentmihály lakossága is. A kutatók korábban 7500–8000, újabban viszont 9500 főre tették a középkori Szeged lakóinak számát, akik szinte kizárólag magyarok voltak.⁸ Biztosan tudjuk, hogy a Tisza-parti városban céhbe tömörültek a szabók, a vargák és az ötvösök. Analógia, illetve későbbi, elsősorban 16. századi adatok alapján még más céhek működése is valószínűsíthető. Több mint két tucat bíróját, valamint kereken tizenkét esküdt polgárát ismerjük név szerint, és kutatásaink alapján hétre tehető a városi hatóság által kiadott oklevelek száma. Szeged centralitási pontjainak⁹ száma 42. A Tisza-parti város 1543-ban került török kézre, ami véget vetett a település addigi virágzásának.¹⁰

⁸ Kubinyi 1996. 149–150. 72. sz. jegyzet.

⁹ A települések városiasodottságának, illetve egymáshoz viszonyított helyzetének megállapítására Kubinyi András egy 10 kategóriából álló rendszert dolgozott ki a földrajztudománytól „kölcsonzótt” központi hely elméletének alkalmazásával. A tíz kategória – amelyek mindegyikére 1-től 6-ig terjedő pont adható – a következő: I. uradalmi központ, főúri rezidencia; II. bíráskodási központ, hiteles hely; III. pénzügyigazgatási központ; IV. egyházi igazgatás; V. egyházi intézmények; VI. a településről 1440-től 1514-ig a bécsi vagy krakkói egyetemre beiratkozottak száma; VII. kézműves vagy kereskedőcéhek száma; VIII. úthálózati csomópont; IX. vásártartás; X. a település jogi helyzete. Ennek megfelelően a fenti rendszerben egy település maximálisan 60 centralitási pontot (c. p.) szerezhetett. Kubinyi a centralitási pontok alapján hét településcsoportot különített el: 1. elsőrendű (főbb) városok (41–60 c. p.); 2. másodrendű városok (31–40 c. p.); 3. kisebb városok, valamint a jelentősebb városfunkciót betöltő mezővárosok (21–30 c. p.); 4. közepes városfunkciót ellátó mezővárosok (16–20 c. p.); 5. részleges városfunkciójú mezővárosok (11–15 c. p.); 6. átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak (6–10 c. p.); 7. jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak (1–5 c. p.)” Kubinyi 2000. 13–15.

¹⁰ Szeged 1983. 219–513. (A vonatkozó rész Kürti Béla, Szegfű László, Petrovics István és Kulcsár Péter munkája); Kubinyi 2000. 85–86.; Petrovics 2005a 133–134., 144–148.; Petrovics 2005b 108–116.; Petrovics 2008a 41–55., 58–60., 63–65.; Petrovics 2009a 217–219., 221–223.

A Duna–Tisza–Maros köz

A Duna–Tisza–Maros köz, vagyis az a régió, amelyet a Maros, a Tisza, az Al-Duna és az erdélyi havasok határolnak, s amelynek a területe hozzávetőleg 28 500 km², a középkorban, pontosabban a 11. század első harmada és a 16. század közepe közötti időszakban a Magyar Királyság részét képezte. A szóban forgó vidéket az oszmán törökök 1716–1718 között lezajlott kiűzését követően Temesi bánság (*banatus Temesiensis*, *Temescher Banat*) néven határőrvidékké szervezte a bécsi udvar. Következésképpen ezt a régiót a 18. század elejétől – német nyelvi elnevezéséből adódóan – Bánátnak is nevezték. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a középkorban nem létezett olyan politikai képződmény, amit Temesi Bánságnak neveztek, dacára annak, hogy a Magyar Királyság déli határvidékén valóban ott találjuk a 12–13. század során kialakult külön kormányzati egységeknek számító bánságok láncolatát, amelyet Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Ozora, Só, Macsó, Barancs, Kucsó és Szörény alkotott. Az általunk vizsgált régió szempontjából a Déli-Kárpátoknak a Dunával érintkező szakaszán a 13. század elején IV. Béla által életre hívott, majd a későbbiek során 1335-ben I. Károly, illetve 1427-ben Zsigmond által újjászervezett Szörényi bánság bír különös jelentőséggel.¹¹

Ez a vidék földrajzi szempontból két élesen elkülönülő részre bomlik: terjedelmesebb része a Nagy-Alföldhöz tartozó termékeny síkság (Temesköz), keleti, délkeleti fele azonban zord, erdős hegyvidék. Az 1332–1337. évi tizedjegyzékben a Temesköz megjelölés a temesi főesperesség egyik kerületének elnevezéseként *de medio Temisy* alakban fordul elő. Családnévben, miként ezt Temeskuz-i Gurke fia: Pál példája mutatja, azonban már 1327-ben találkozunk ezzel a megjelöléssel. I. Lajos király 1374. október 4-én kelt oklevele pedig azt bizonyítja, hogy a magyar nyelvű Temesköz elnevezés a 14. század második felében már tájnévként is felbukkan: *in comitatu seu districtu de Temeskuz*.¹² A keleti, délkeleti rész megjelölésére az újkorban a Bánságon belül külön elnevezés alakult ki. Ez a Hegyvidéki Bánság vagy, ahogy a román nyelvben használják, a Banatul Montan. Ennek a régiónak már a középkorban is jelentős román lakossága volt, amely kiváltságolt kerületekbe szerveződve Temes és Krassó megyék területén élt.¹³

Ma már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a Duna–Tisza–Maros köz a terület egykori urának, Ajtonynak minden bizonnyal 1028-ban történt leverését követően került az első magyar király, Szent István fennhatósága alá. Az uralomváltás lehetővé tette, hogy ezen a vidéken is meginduljon a királyság nyugati felében ekkor már hozzávetőleg három évtizedes múltra visszatekintő latin rítusú egyházszervezet, valamint világi vonatkozásban a megyerendszer kiépítése. Marosvár – vagy ahogy attól kezdve hívták: Csanádvár – központtal 1030-ban megtörtént a csanádi püspökség felállítása, amely területileg felölelte az egész Duna–Tisza–Maros közt, sőt még a Maros jobb partjára is kiterjedt. Itt helyezkedett el ugyanis a csanádi püspökség marosontúli főesperessége, illetve az aradi főesperesség területének egy része. A Duna–Tisza–Maros közben – az ősi Csanád kivételével – egyetlen megye létrejöttének sem tudjuk megadni a pontos vagy megközelítőleg pontos dátumát. Ugyanez a helyzet a főesperességeket illetően is. Ebből a sajnálatos körülmény-

¹¹ *Petrovics* 2008b 22–23., 94–95.

¹² FCD IX/4. 567.

¹³ *Teicu* 1998.; *Petrovics* 2010a 319–329.

ből fakadóan arra a kérdésre sem tudunk választ adni, hogy vajon a főesperességek kialakítása megelőzte vagy követte a vármegyék létrejöttét ebben a régióban. Az viszont bizonyossággal állítható, hogy a 14. század harmadik évtizedétől a Duna–Tisza–Maros közben a következő megyékkel számolhatunk: Keve, Krassó, Temes és Torontál megye, továbbá Csanád és Arad megye Marostól délre eső része.¹⁴

A régió legjelentősebb városai a püspöki székhelynek számító Csanád, a Maros mellett fekvő élénk kereskedelmi forgalmú Lippa, az Al-Duna partján fekvő Keve, illetve Temesvár voltak.¹⁵ Temesvár – Szegedhez hasonlóan – a Kárpát-medence középső részét elfoglaló Alföld déli, délkeleti részén található. Temesvár a Marostól délre, a Temes folyó egyik mellékágát képező, a középkorban azonban szintén Temesnek nevezett Bega mellett alakult ki. Dacára annak, hogy a két város azonos földrajzi régióban, egymástól viszonylag nem nagy távolságra jött létre, fejlődésük mégis eltérő pályán haladt már a középkorban is. Temesvár – Szegeddel ellentétben – már a kezdetektől fogva vármegye, nevezetesen a minden bizonnyal a 12. században kialakult Temes megye központja volt. Ekkor még viszonylag jelentéktelen helynek, egyszerű megyeszékhelynek számított, amelyet a Duna–Tisza–Maros közben számos település, példának okáért a közeli Csanád vagy Lippa, de a tőle távolabb fekvő Keve is messze megelőzött. Temesvárral először a 12. század közepén találkozunk az írott forrásokban: a szicíliai arab földrajztudós, Idrízí tett említést róla. Temesvár fejlődésében akkor következett be jelentős fordulat, amikor az oligarchák – elsősorban Csák Máté – hadai által szorongatott I. Károly király 1315-ben ide helyezte a rezidenciáját. Érdekes, hogy Károly nem az ekkor jelentősebb helynek számító Lippát vagy Szegedet választotta uralkodói székhelyül. Az okleveles adatok arról tájékoztatnak, hogy a király 1315 júniusában – talán Lippáról jövet – fordult meg először Temesvárott, míg Szegedet már ezt megelőzően, 1314. január 22-én útba ejtette. Károly valószínűleg a védettebb jelleg miatt dönthetett végül Temesvár mellett. Temesvár azonban királyi székhelyként nem rendelkezett előnyös földrajzi fekvéssel, s ezért az uralkodó néhány évvel később, egész pontosan 1323-ban, az utolsó oligarcha, Babonics János legyőzését követően udvarával Visegrádra költözött.¹⁶ Ez kétségtelenül hátrányosan érintette Temesvár további fejlődését. Újabb változást az hozott, hogy Károly utóda, I. (Nagy) Lajos király, a 14. század 60-as éveiben igen aktív balkáni politikát folytatott, s ez jelentősen megnövelte Temesvár stratégiai fontosságát, illetve a temesi ispán szerepét. Lajosnak 1365-ben sikerült elfoglalnia a bulgáriai Vidint, Sztracimir János bolgár cár székhelyét, s Magyarországhoz csatolta azt. A meghódított észak-bulgáriai területet kezdetben a Lackfiak igazgatták kapitányi címmel, ám 1366 őszén két, majd 1368-tól egy bán, Himfi Benedek joghatósága alatt Vidint és kerületét bánsággá szervezte I. Lajos. Nemcsak Vidin és az annak közelében levő bolgár várak, valamint a szörényi bánság egykori erősségei tartoztak a bolgár bán alá, hanem a bán-

¹⁴ *Petrovics* 2008b 21–30. L. még *Petrovics* 2013. 240–252.

¹⁵ Csanádra l. *Györffy* 1963–1998. I. 691.; *Kubinyi* 2000. 64.; *Petrovics* 2005a 137.; Lippára l. *Györffy* 1963–1998. I. 180–181.; *Csánki* 1890–1913. I. 764–765.; *Kubinyi* 2000. 75.; *Petrovics* 2005a 138–139.; *Petrovics* 2009b 292–299. Kevére l. *Györffy* 1963–1998. II. 317–319.; *Csánki* 1890–1913. II. 116.; *Kubinyi* 2000. 73. Keve városának lakói a törökök pusztítása miatt 1440 táján a Csepel-szigetre húzódtak. Vö. Miskei 2012.; Temesvárra l. *Csánki* 1890–1913. II. 21–22.; *Petrovics* 2005a 135–136., 148–152.; *Petrovics* 2008b.; *Kopeczny* 2018.

¹⁶ *Petrovics* 1997. 49–53.; *Petrovics* 1999. 527–538.; *Petrovics* 2008b 31–42., 130–140.; *Kopeczny* 2013a 211–232.; *Kopeczny* 2013b 218–230.

sággal szomszédos, annak védelmet nyújtó magyarországi várak is. Ezek között Temesvár volt a legfontosabb. A fenti berendezkedés azonban átmenetinek bizonyult, mivel a „bolgár bánóság” 1369-ben megszűnt. Ezt követően a király a bolgár bán megnövelt hatáskörét a temesi ispánra ruházta, aki így egyike lett az ország legfontosabb méltóságainak.¹⁷

Az oklevelek *villa*, *oppidum* és *civitas* minősítéssel említik a középkori Temesvárt. Ismereink szerint egyetlen kiváltságlevél sem maradt fenn a középkorból a Bega-parti várossal kapcsolatosan, de közvetett bizonyítékok alapján tudjuk, hogy Temesvár vásártartási joggal rendelkezett, s belső életét a bíró (*index*), illetve az esküdt polgárok (*iurati cives*) alkotta városi tanács irányította. Az 1552 előtti időszakból mindössze egyetlen bíróját (Posztós Mihály), valamint két esküdt polgárát (1508: Mihály, 1523: Thorsa Mihály) ismerjük név szerint, s csupán két olyan oklevél maradt fenn, amelyet a városi tanács adott ki.

Temesvár jelentőségére némi fényt vet, hogy – feltehetőleg – Kassánál négy évvel korábban, vagyis 1365-ben részesült címeradományban. Az 1369. május 7-én kelt oklevél, amelyben I. Lajos király címer használatát engedélyezte Kassa városának, eredetiben is fennmaradt. A szóban forgó kútfő azonban pusztán címerleírást tartalmaz, miniatori ábrázolást viszont nem. Ezzel szemben Temesvár esetében még ilyen adománylevél sem őrződött meg. Magát a címerképet a neves heraldikai szakember, Vajay Szabolcs Hertzeg István temesvári főbíró 1582. március 8-án kelt levelének pecsétje alapján rekonstruálta. Az sem mellékes körülmény továbbá, hogy a címer adományozásának időpontjaként feltüntetett évhez, vagyis 1365-höz Vajay következtetés útján jutott.¹⁸

Temesvár fejlődése szempontjából az igazi problémát az jelentette, hogy a nikápolyi csatavesztés (1396) után a Duna–Tisza–Maros közben állandósultak a pusztító oszmán betörések, aminek következtében megszűnt a normális polgári élet lehetősége a szóban forgó régióban. Temesvár végvár lett, illetve a török elleni hadjáratok egyik kiinduló pontja. A fentiekből fakadóan Temesvár nem válhatott teljes jogú királyi várossá, hiszen autonómiáját jelentős mértékben korlátozta a temesi ispán, illetve alispán tevékenysége, akik székelyüket a városban tartották. A városi önkormányzat szempontjából különösen hátrányosnak tekinthető az a helyzet, hogy a 14. század harmadik harmadában a bolgár bánssággal kapcsolatos fejlemények, majd a század végétől a török fenyegetés miatt a korábbiakhoz képest számottevő módon megnőtt a temesi ispán hatásköre. A 15. század elején Ozorai Pipo temesi ispánként fennhatóságot gyakorolt Csanád, Arad, Keve, Krassó, Zaránd és Csongrád megyék felett is, és hozzávetőleg 15–20 királyi vár tartozott az igazgatása alá. Ozorai halálakor Zsigmond, valószínűleg hatalmi-politikai okok miatt, megszüntette a temesi ispán kivételes hatáskörét, s az egykori domíniumot alkotó megyék élére önálló tisztségviselőket állított. 1441-ben azonban ismét megvalósult a délkeleti országrész egységes kormányzása, tudniillik Hunyadi János és Újlaki Miklós, egyéb tisztségeiket megtartva, ekkor került a temesi végek élére. 1478 óta ugyancsak Temesvár szolgált az Alsó-részek főkapitányának rezidenciájául.

Temesvárnak a Magyar Királyság gazdasági életében betöltött szerepére utal, hogy II. Ulászló 1498. évi decretumának 34. cikkelye szerint Temesvár főharmincadhely volt, s 15. századi adatok szerint sókamara is működött a Bega-parti városban. A Temesváron tevékenykedő kézművesek vonatkozásában az ácsokról, illetve az ötvösökről tételezhetjük fel a

¹⁷ *Petrovics* 2010b 260–261.

¹⁸ *Vajay* 1975. 223–232. L. még *Petrovics* 2008b 113.

legnagyobb valószínűséggel, hogy céhbe tömörültek. Temesvár lakóinak számára csak a város 1552. évi török kézre kerülése után keletkezett kútfők segítségével következtethetünk. Az 1554. évi defter adatai szerint a Bega-parti város lakóinak száma 4000 körül mozgott, s a többséget ekkor még a magyarok alkották. Temesvár centralitási pontjainak száma 32.¹⁹

Belső és külső ellenség szorításában

1386 és 1389 között a Horvátiak lázadása okozott pusztítást a temesi régióban. Okleveles adatok tájékoztatnak arról, hogy Losonczi László és Losonczi István szörényi bánok Temesváron, illetve a Temes megyei Berekszónál győzték le a lázadók Horváti János és testvére, László, valamint a keresztes Palisnai János vezette seregét, amelyben románok és szlávok is jelentős számban harcoltak, s a felkelők egy tekintélyes részét kiűzték a Duna-Tisza-Maros közéből. A Temesköz végleges pacifikálása azonban csak akkor következett be, amikor ifjabb Garai Miklós macsói bán hadai is megjelentek a régióban, s győzelmet arattak Dán fia László és Mihály, valamint Jánki László csapatai felett. Ezt követően nyomulhatott be a macsói és a szörényi bánok serege a Szerémségbe, ahol Cserög (ma: Čerević, Szerbia) mellett legyőzték Horváti Jánost.²⁰

Néhány évvel később már nem belső, hanem külső ellenség fenyegette a Duna–Tisza-Maros közt.²¹ A Balkán politikai széttagoltságát rendkívül ügyesen kihasználó törökök ugyanis 1389-ben a Rigómezőn megívott csatában legyőzték a szerbeket, akik kénytelenek voltak elismerni országukban a török fennhatóságot. Ez viszont azt jelentette, hogy az Oszmán Birodalom a Magyar Királyság közvetlen szomszédja lett. Ettől az időtől, pontosabban 1390-től fogva állandósultak a Szerbiával határos déli vidékeken, többek között az egykori Krassó, Keve, Temes és Torontál megyék területén a Szerbiából zsákmányszerzés céljából indított, hatalmas pusztítást okozó török becsapások.²² Ezekben az akciókban alapvetően a balkáni területekre telepített török megszálló csapatok vettek részt, amelyekhez azonban szép számmal csatlakoztak szerbek is. Zsigmond királynak egy 1390-ben kiadott oklevele egyenesen azt állítja, hogy a „gonosz szakadár szerbek” cseles ravaszsággal szövetkeztek a törökökkel, s aztán együttesen dúlták embertelen vadsággal, „miként a kút mélyéből előtörő mérhetetlen sokaságú sáskák”, az országot. A kétségtelen pusztítás ellenére a túlnyomórészt irreguláris és nem kimondottan nagy létszámú fosztogató csapatok felett kezdetben többször diadalmaskodtak a macsói és szörényi bánok, illetve a temesi ispánok vezette magyar seregek. Mivel az Al-Duna mentén elhelyezkedő erősségek ekkor még nem alkottak egységes határvédelmi övezetet, ezért a határvédelem feladata ebben a régióban elsősorban az említett tisztségviselők irányította mozgó alakulatokra hárult.²³

A török elleni fellépés azonban nem merült ki a védekezésben. Zsigmond és bárói ugyanis már 1389 őszén, valamint az azt követő években is többször vezettek támadó jellegű hadjáratokat Szerbiába. Ez egyértelműen arra utal, hogy Zsigmond a kezdetektől fogva

¹⁹ Kubinyi 2000. 89–90.; Petrovics 2008. 108–114.; Petrovics 2010b 270–271.

²⁰ Petrovics 2007. 285–293.

²¹ Petrovics 2010b 261–262.

²² A török elleni harcokra és védekezésre lásd Magina 2016. A török betörések során ejtett foglyok sorsára I. Uő. 2017.; Petrovics 2017.

²³ Milleker 1914.; Szakály 1986. 18–30.; Engel 1994. 273–283.; Petrovics 2010b 262.

komolyan vette a török veszélyt, bár annak igazi természetét valószínűleg nem ismerte fel.

Zsigmond először az Al-Duna jobb partján kialakított magyar határvézet kiszélesítésére gondolt. A magyar király Csesztin és Boracs várakat ugyan még 1389 őszén, a rigómezei csatát követően elfoglalta a szerbektől, továbbá Sárói László temesi ispán, valamint Perényi Miklós szörényi bán csapatai 1390-ben a branicsevői kerületben szintén diadalmaskodtak a törökök felett, ám ezek a sikerek csak átmeneti jellegűnek bizonyultak. Ne feledjük ugyanis, hogy még 1389 őszén a törökök kezére került a szerbiai Galambóc (ma Golubac, Szerbia), s hamarosan a Duna másik partján levő Orsova (ma Orşova, Románia) is.²⁴ A magyarok számára sikert csupán az jelentett, hogy havasalföldi segítséggel 1395 nyarán el tudták foglalni a Duna bal partján fekvő Kisnikápoly várát. Ezzel fontos hídfőálláshoz jutottak, hiszen a középkori bolgár főváros, Tirnovo 1393. évi eleste után Bulgáriában is a szultán lett az úr.

Zsigmond 1396-ban döntő lépésre szánta el magát: gondos diplomáciai és katonai előkészítés után jelentős külföldi katonai segítséget is igénybe véve támadó hadjáratot próbált meg egyszer és mindenkorra kiszorítani a törököt Európából. A keresztes had azonban a bulgáriai Nikápoly mellett megsemmisítő vereséget szenvedett. Magyarország szerencséjére az oszmánok messze nem használták ki a győzelem nyújtotta kedvező lehetőséget: I. Bajezid szultán inkább kisázsiai hódításait igyekezett növelni. Itt viszont hamarosan összeütközésbe került a mongol nagyhatalom feltámasztójával, Tamerlánnal (Timur Lenkkel), aki az 1402-ben Ankara mellett megvívott csatában tönkrevverte Bajezid seregét.²⁵

Zsigmondnak az Oszmán Birodalom átmeneti hanyatlása ellenére is rá kellett döbbenie arra, hogy a nikápolyi kudarc után Magyarország számára már nem a támadás, hanem a védekezés a fő kérdés. Célja az volt, hogy magyar fennhatóság alá vonja Boszniát, Szerbiát és Havasalföldet, amelyek ütközőállamok formájában alkalmasak lettek volna az alapvetően II. Murád szultán uralkodása alatt (1421–1451) ismételten felerősödő török terjeszkedés feltartóztatására. Zsigmond az említett balkáni államok uralkodóit úgy igyekezett érdekelté tenni a török elleni harcokban, hogy tekintélyes birtokokat adományozott nekik. A magyar uralkodó így nemcsak szövetségesekre tett szert, akik persze nem minden esetben maradtak hűek hozzá, hanem fontos idegen országbeli várak is a kezére jutottak, amelyek közül több, beépülve a déli végvárvonalba, később komoly szerepet játszott Magyarország határának védelmében. Ez az elgondolás volt a lényege a Lazarevics István szerb despotával kötött 1426. évi tatai egyezménynek is.²⁶ Ez a szerződés – többek között – azt tartalmazta, hogy Lazarevics halála után Zsigmondra száll 17 kisebb-nagyobb Duna menti vár, köztük a rendkívüli stratégiai fontosságú Nándorfehérvár és Galambóc erőssége is. Ezáltal a magyarok katonai szempontból igen előnyös helyzetbe kerültek volna Szerbiában, amihez még hozzátehetjük azt is, hogy így a Drina–Száva torkolatától a Duna–Morava torkolatáig húzódnó végvársor megteremthette volna az egységes magyar déli végvárrendszer alapjait is.

A szerb despota 1427 júliusában hunyt el. Zsigmond, aki az 1426 decembere és az 1428 novembere közötti időszakban a déli határon tartózkodott, ahol az újabb török támadások, illetve az oszmánok ellen hosszú ideig roppant sikeresen harcoló, s a déli végeket várakkal megerősítő Ozorai Pipo temesi ispán halála miatt egyébként is kritikus helyzet alakult ki,

²⁴ Galambócra l. *Engel* 1996. I. 314., Orsovára l. uo. 383.

²⁵ Szakály 1986. 22.; *Engel* 2001. 196.

²⁶ A tatai egyezmény szövege kiadva: FCD X/6. 809–813.

tüstént lépéseket tett Nándorfehérvár és Galambóc megszerzése érdekében. Ám hamarosan rá kellett döbbsennie, hogy az új szerb despota, Brankovics György, akit ő a tatai szerződésben Lazarevics utódjául ismert el, vonakodik átadni az egyezményben szereplő várakat. Nándorfehérvárral együtt 16 erősséget mégis viszonylag könnyen megszerzett Zsigmond, de Galambóc várnagyával sehogy sem boldogult, s a várnagy végül a török kezére juttatta az erősséget.²⁷

1428 tavaszán jelentős, bár nem túlzottan nagyszámú magyar sereg gyűlt össze Galambóc elfoglalására, ám a vár bevétele nem sikerült.²⁸ A galambóci kudarcot követően Zsigmond király személyesen már nem fordult meg többé a déli végeken, de azért a török veszélyről nem feledkezett meg. Tárgyalásokat folytatott a Német Lovagrenddel, s már 1429-ben elérte, hogy a lovagok magukra vállalják a Szörény és Haram közti magyar végvárak védelmét. A törökök azonban 1432 végén olyan súlyos vereséget mértek a Német Lovagrendre, hogy a nagymester visszavonta megmaradt vitézeit a szóban forgó régióból.²⁹ Zsigmondnak tehát új megoldást kellett találnia. Úgy gondolta, az lesz a legszerencsésebb, ha egy kézben összpontosítja a Szörénytől az Adriai-tengerig terjedő végvárrendszert. Ennek megvalósítása érdekében 1429-ben a korčulai származású Tallóci Matkót állította Keve és Nándorfehérvár élére, majd a következő években fokozatosan rábízta az egész déli védővonal kormányzását. Matkó és testvérei, Frank, Péter és János Zsigmond halálakor csaknem félszáz végvárat felügyeltek, amelyek fenntartására megkapták az uralkodótól a királyi sójvédelmet, időnként a kamarahasznát is, valamint a szándékosan betöltetlenül hagyott délvidéki főpapi javadalmak – a kalocsai érsekség, a zágrábi és a csanádi püspökség, a vránai johannita perjelség – összes bevételeit.³⁰ A Tallóci fivérek, akik nemcsak kiváló katonák, hanem remek pénzügyi szakemberek is voltak, hathatósan gondoskodtak a déli határ védelméről – miként ezt Nándorfehérvár 1440. évi megtartása is bizonyítja.³¹

A török becsapásoknak, illetve az ellenük való védekezésnek az élet több területén is komoly következményei voltak. Az egyik jelentős változás az etnikai viszonyok vonatkozásában figyelhető meg: a szerb állam és a második bolgár cárság bukása után jelentős nagyságú szláv népesség menekült és települt le a Magyar Királyság déli részén. Számukat a tudatos telepítés is növelte. Ozorai Pipo temesi ispánról például egy 1407-ben kiadott oklevél révén biztosan tudjuk, hogy telepítési akciókra vállalkozott. Valószínű, hogy ennek során szerb betelepülők is érkeztek a török által elpusztított vidékekre.³² Az újjáépítés, benépesítés szempontjából érdemel figyelmet a Duna–Tisza–Maros köz közvetlen szomszédságában fekvő Nándorfehérvár esete, amely a déli végvár vonal legfontosabb erőssége volt. Zsigmond 1427. november 7-én kibocsátott oklevelében megparancsolta Sopron városának, hogy két építőmestert indítson útnak családotul és minden ingóságukkal együtt Nándorfehérvárra, akik a későbbiek során állandó jelleggel ott fognak lakni. Meghagyta továbbá, hogy a két építőmester, valamint mindazok, akik önként akarnak letelepedni

²⁷ *Petrovics* 2006. 13.; *Крстич* 2012. 115–127.

²⁸ *Petrovics* 2000. 64.; *Veszprém* 2008. 283–302.

²⁹ *Achim* 2014. 37–46.; *Feneşan* 2016.

³⁰ *Mályusz* 1980. 531–576.

³¹ *Petrovics* 2006. 14.; *Szabó* 2015.

³² *Petrovics* 2008b. 49–53.; *Krstić* 2017.

Nándorfehérváron, útközben mindenhol vámmentességet élvezzenek.³³

A régió városfejlődése tekintetében az a tény emelendő ki, hogy Temesvár végvár lett, illetve a török elleni hadjáratok egyik kiinduló pontja. Ebből fakadóan Temesvár nem válhatott teljes jogú királyi várossá, hiszen autonómiáját jelentős mértékben korlátozta a temesi ispán, illetve alispán tevékenysége, akik székhelyüket a városban tartották. Fentebb már utaltunk rá, hogy a 15. század elején Ozorai Pipo temesi ispánként (1404–1426) fennhatóságot gyakorolt Csanád, Arad, Keve, Krassó, Zaránd és Csongrád megyék felett is, és hozzávetőleg 15–20 királyi vár – köztük Temesvár, Világosvár, Solymos, Szeged, Zsidóvár, Keve és Haram – tartozott az igazgatása alá. Ez pedig oda vezetett, hogy a temesvári polgárok ügyeiben számos alkalommal nem a megválasztott városi bíró, hanem a temesi ispán intézkedett. Ozorai halálakor Zsigmond valószínűleg hatalmi-politikai okok miatt megszüntette a temesi ispán kivételes hatáskörét, s az egykori domíniumot alkotó megyék élére önálló tisztségviselőket állított. Ozorai egyébként 1423-ban, 1425 őszen és 1426 nyarán három hadjáratot vezetett Havasalföldre és Bulgáriába Zsigmond trónjelöltjének, II. Dan vajdának a megsegítésére, s közben a törökök fölött is több győzelmet aratott. Részt vett a boszniai hadjáratokban is: 1407, 1408, 1410.³⁴

Összegzés

Földrajzi helyzetükből, úthálózati csomópont jellegükből, igazgatási szerepkörükből, továbbá gazdasági erejükből fakadóan elsősorban Szeged és Temesvár szolgált a magyar királyok számára déli hadjárataik kiindulópontjával. Ezekről az elbeszélő források, különösen a krónikák, csak elvétve tájékoztatnak. A hadjáratok tényét, előkészítését és lefolyását többnyire a fennmaradt kevészámú oklevél töredékes információja alapján rakhatjuk össze. Ezek birtokadományozásról, perhalasztásról, hadba szállásról, s nem egy esetben hatalmaskodásról tudósítanak. Ezek a hadjáratok a 14. században még elsősorban a balkáni magyar expanzió megvalósítását szolgálták (pl. Vidin elfoglalása), ám hamarosan a török elleni támadással, illetve védekezéssel fonódtak össze.

Maga Zsigmond gyakran megfordult Temesvárott: 1387 és 1437 között csaknem 20 alkalommal járt a Bega-parti városban. Ezt itineráriuma egyértelműen bizonyítja. Az uralkodó temesvári tartózkodása összefügg a Balkánnal kapcsolatos magyar külpolitikával és Temesvár kiváló stratégiai fekvésével. Ha a magyar seregek az Al-Dunán túli területekre tartottak, akkor Temesvár után két fontos hadiúton mehettek tovább: vagy Cserin, Hodoson, Karánsebesen, Miháldon, Orsován és Szörényen keresztül Bulgária, illetve Havasalföld felé, vagy a Széphely–Apáca–Érdsomlyó–Gerebenc–Haram útvonalon és a kevei réven át Szerbia felé (Morava völgye). Szerbiába a Temesvár–Utvin–Olnas–Szerémség útvonalon is el lehetett jutni, ám ezt Zsigmond kevésbé használta.³⁵

A fentiek egyértelműen bizonyítják: a Duna–Tisza–Maros köz Zsigmond számára elsősorban stratégiai szempontból bírt különös jelentőséggel. Úgy is fogalmazhatunk, Temesvár Zsigmond uralkodása alatt, pontosabban a nikápolyi csatavesztést követő évtizedekben

³³ Sopron, 1921–1943. I/2. 342–343. L. még *Krstić* 2012. 21–36.

³⁴ *Engel* 1987a 65–66.; *Petrović* 2010b 264–266. Ozorai és a Tallóciak szerepére l. még *Mályusz* 1980. 531–576.; *Süttő* 2009. 7–22.

³⁵ *Engel* 1987b I. 70–92. Különösen a 87. oldal. L. még *Engel–C. Tóth* 2005. 57–131.

vált a déli határvédelem természetes központjává. A vár és a város ilyen szerepköre Zsigmond halála után tovább erősödött.

Hunyadi János is gyorsan felismerte a temesi ispánság fontosságát, illetve Temesvár hadászati szempontból roppant kedvező fekvését. Már a régebbi kutatás tisztázta, hogy Hunyadi 1443 után átépíttette, illetve megerősíttette a temesvári várat, s valószínűleg 1447 táján a családját is ide költöztette Kolozsvárról. Hunyadi egyébként előszeretettel tartózkodott Temesváron, ahonnan különböző irányokba gyakran vezetett hadjáratokat, vagy tért vissza valamilyen katonai akcióról. Kormányzóként – 1452 kivételével – minden évben megfordult Temesváron. Volt olyan esztendő, amikor többször is: 1451-ben éppenséggel négy alkalommal tartózkodott itt.³⁶ Hunyadi a Bega-parti városban utoljára 1456. június 22-én adott ki oklevelet, amelyben immár másodszor hívta hadba az erdélyi sászkat a török ellen. Ezt követően csapataival elindult Nándorfehérvár alá.³⁷

Szeged szintén fontos helyszín volt. 1444-ben itt tárgyaltak a törökkel való békekötésről. A két fél közti megegyezés a köztudatba „szegedi béke” néven vált ismertté. Ez a megjelölés azonban nem állja meg a helyét, tudniillik a béke ratifikálására végül nem Szegeden, hanem Váradon került sor.³⁸ 1453-ban és 1456-ban Kapisztrán Szent János is megfordult a városban, ahol több alkalommal is prédikált a tömegnek. 1453-ban Fügedi Benedek házában szállt meg. 1456 júniusában Hunyadi János Nándorfehérvár felmentésére induló hada itt gyülekezett, s a *Szeged története* monográfia vonatkozó részének szerzője, Kulcsár Péter szerint a hónap közepén innen indult útnak.³⁹

Mátyás 1458 végén, 1459 elején országgyűlést tartott Szegeden. Ebből kifolyólag 1458. december 23. és 1459. január 29. között Szegeden időzött. Itt fogadta Tamás Istvánt, a magyar fennhatóságnak behódoló Bosznia királyát. Itt tanácskoztak arról, hogy a Szent Koronát kiváltják III. Frigyes császártól; itt hoztak határozatot a honvédelem átszervezéséről: minden 20 jobbágytelek után az ország védelmére egy lovas katona tartása lett kötelező.⁴⁰ Mátyás király 1462 júliusának végén érkezett ismét Szegedre, majd hadaival augusztus közepén indult tovább Havasalföldre a törökök elleni sikeres hadjárat folytatására. Szegeden tanácskozott a király 1464 decembere és 1465 januárja között Giovanni Emo velenicei követvel és az országnagyokkal a török elleni hadjáratról, s ez ügyben tárgyalni küldte a pápához Janus Pannoniust és Rozgonyi Jánost.⁴¹

³⁶ Engel 1984b 980–986. Hunyadi kormányzóként gyakran járt Szegeden is. 1446 és 1452 között két évet leszámítva (1449, 1452) minden esztendőben megfordult a Tisza-parti városban.

³⁷ Petronics 2008b 94–99.

³⁸ Engel 2001. 240. l. még Engel 1984a 77–96.

³⁹ Szeged 1983. 441., 486–487.

⁴⁰ DRMH III. III, 9–14.; Szeged 1983. 443–444.; Petronics 2013b 287.

⁴¹ Szeged 1983. 444.

Felhasznált irodalom

- Achim* 2014 *Achim, Viorel*: Locul ordinului teuton în istoria Banatului de Severin. *Banatica*, 24. (2014) Nr. 2. Reșița. 37–46.
- Györffy* 1963–1998
Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Budapest, 1963–1998.
- Csánki* 1890–1913
Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Budapest, 1890–1913.
- DRMH *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*. The Laws of the medieval Kingdom of Hungary. Ed. and transl.: *Bak, János M.–Banyó, Péter–Bónis, György–Domonkos, Leslie S.–Engel, Pál–Garay, Kathleen E.–Harvey, Paul B. Jr.–Rady, Martin–Sweeney, James Ross*. Series I, vol. I–IV. Bakersfield CA–Salt Lake City–Los Angeles, 1989–2012.
- Engel* 1984a *Engel Pál*: A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: *H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc*. Budapest, 1984. 77–96.
- Engel* 1984b *Engel Pál*: Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452). *Századok*, 118. (1984) 5. sz. 974–997.
- Engel* 1987a *Engel Pál*: Ozorai Pipo. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk.: *Vadas Ferenc*. Szekszárd, 1987. 53–88.
- Engel* 1987b *Engel Pál*: Az utazó király: Zsigmond itineráriuma. In: Művészet Zsigmond király korában. 1387–1437. I. kötet. Tanulmányok. Szerk.: *Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde*. Budapest, 1987. 70–92.
- Engel* 1994 *Engel Pál*: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában. *Századok*, 128. (1994) 2. sz. 273–287.
- Engel* 1996 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. Budapest, 1996.
- Engel* 2000 *Engel Pál*: A török dűlások hatása a népességre: Valkó megye. *Századok*, 134. (2000) 2. sz. 267–321.
- Engel* 2001 *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. História Könyvtár. Monográfiák 17. Budapest, 2001.
- Engel – C. Tóth* 2005
Engel Pál–C. Tóth Norbert: Itineraria regum et reginarum (1382–1389). Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438). Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1. Budapest, 2005.

- FCD *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844.
- Feneşan 2015 *Feneşan, Costin*: Cavalieri teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XV-lea. Documente și extrase. Timișoara, 2016.
- Ivanović–Stojković* 2015 *Ivanović, Miloš – Stojković, Boris*: Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku. In: Rijeka Sava u povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18–19. listopada 2013. Uredio *Branko Ostajmer*. Slavonski Brod, 2015. 77–103.
- Jelaš* 2017 *Jelaš, Danijel*: Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija. PhD thesis. Zágrabi Egyetem. 2017.
- KMTL Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: *Kristó Gyula*. Szerk.: *Engel Pál–Makk Ferenc*. Budapest 1994.
- Kopeczny* 2013a *Kopeczny Zsuzsanna*: Reședința regală medievală de la Timișoara. *Analele Banatului*, serie nouă 21. (2013) 211–232.
- Kopeczny* 2013b *Kopeczny Zsuzsanna*: A középkori Temesvár az utóbbi évek régészeti kutatásai tükrében. In: A szórvány emlékei. Szerk.: *Kollár Tibor*. Budapest, 2013. 218–230.
- Kopeczny* 2018 *Kopeczny Zsuzsanna*: Volt-e Temesvárnak védőfala? In: Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Szerk.: *Papp Sándor–Kordé Zoltán–Tóth Sándor László*. Szeged, 2018. 168–174.
- Kósa–Filep* 1983 A magyar nép táji-történeti tagolódása. (Néprajzi tanulmányok). Szerk.: *Kósa László–Filep Antal*. Budapest, 1983.⁴
- Kristó* 1988 *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988.
- Крстич* 2005 *Крстич, Александар*: Сеоска насеља у Подунављу и Посавини Србије и јужне Угарске у 15. и првој трећини 16. века. *Историјски часопис (Historical Review)*, 52. (2005) 165–194.
- Крстич* 2012 *Крстич, Александар*: Краљ Жигмунд у Борчи, или када је и како Београд предао Угрима 1427. године? *Историјски часопис (Historical Review)*, 61. (2012) 115–127.
- Krstić* 2012 *Krstić, Aleksandar*: Beogradsko pismo kralja Žigmunda građanima Šoprona (7. novembar 1427. godine). *Mešovita građa – Miscellanea*, 33. (2012) 21–36.
- Krstić* 2017 *Krstić, Aleksandar*: „Which realm will you opt for?” The Serbian nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th century. In: State and Society. Ed.: *Rudić, Srđan–Aslantaş, Selim*. Belgrade, 2017. 129–163.

- Kubinyi* 1996 *Kubinyi András*: A Magyar Királyság népeisége a 15. század végén. *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 135–161.
- Kubinyi* 2000 *Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Dél-alföldi Évszázadok 14. Szeged, 2000.
- Magina* 2016 *Magina, Adrian*: The southern frontier of the medieval kingdom of Hungary between Belgrade and Severin. (14–16 centuries). *Иницијал. Чаоноу за средњовековне студије/Initial. A review of medieval studies*, 4. (2016) 141–164.
- Magina* 2017 *Magina, Adrian*: In the hands of the Turks. Captives from southern Hungary in the Ottoman Empire (14–16th centuries) In: State and Society. Eds.: *Rudić, Srđan–Aslantaš, Selim*. Belgrade, 2017. 65–78.
- Mályusz* 1980 *Mályusz Elemér*: A négy Tallóci fivér. *Történelmi Szemle*, 23. (1980) 4. sz. 531–576.
- Milleker* 1914 *Milleker Bódog*: A törököknek első betörései Délmagyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszűnése, 1393–1439. Temesvár, 1914.
- Miskei* 2012 *Miskei Antal*: Ráckeve a királyi mezőváros (1440–1451). In: Tanulmányok a 70 éves Kertész István tiszteletére. Szerk.: *Gebei Sándor–Makai János–Kiss László–Miskei Antal–Mózes Mihály–Nagy Imrich–Kónya Péter*. Eger, 2012. 159–175.
- Petrovics* 1997 *István Petrovics*: Royal residences and urban development under the reign of the Anjou kings in Hungary. *Historia Urbana. Editura Academiei Române*, 5. (1997) Nr. 1. 39–65.
- Petrovics* 1999 *István Petrovics*: The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár. In: The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak. Eds.: *Nagy, Balázs–Sebők, Marcell*. Budapest, 1999. 527–538.
- Petrovics* 2000 *Petrovics István*: Galambóc ostroma. In: 1000 év a hadak útján. Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: *Rácz Árpád*. Budapest, 2000. 64.
- Petrovics* 2005a *Petrovics István*: Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk.: *Csukovits Enikő–Lengyel Tünde*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35. Budapest, 2005. 131–158.
- Petrovics* 2005b *István Petrovics*: A Witch-Hunt in Szeged in the Early Eighteenth Century. In: The Role of Magic in the Past. Learned and Popular Magic, Popular Beliefs and Diversity of Attitudes. Ed.: *Szeghyová, Blanka*. Bratislava, 2005. 108–116.
- Petrovics* 2006 *Petrovics István*: A Délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei. *Bácsországi Vajdasági Honismereti Szemle*, 37. (2006) 2. sz. 11–19.

- Petrovics* 2007 *Petrovics István*: A Horváti-lázadás és Pécs. In: A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére. Szerk.: *Fedele Tamás–Hornáth István–Kiss Gergely*. METEM könyvek 63. Budapest, 285–293.
- Petrovics* 2008a *Petrovics István*: Városi elit a középkori Dél-Magyarországon. Pécs, Szeged és Temesvár esete. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 3. (2008) 41–69.
- Petrovics* 2008b *Petrovics István*: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. *Capitulum* IV. Szeged, 2008.
- Petrovics* 2009a *István Petrovics*: Urban development during the reign of King Matthias: the cases of Szeged and Debrecen. In: Matthias and his legacy. Cul-tural and political encounters between East and West. Eds.: *Bárány, Attila–Györkös, Attila*. Debrecen, 2009. 213–226.
- Petrovics* 2009b *Petrovics István*: Lippa város igazgatásának és kézműiparának néhány kérdése a késő középkorban. In: Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: *Bessenyei József–Draskóczy István*. Budapest–Miskolc, 2009. 292–299.
- Petrovics* 2010a *Petrovics István*: Magyarok és románok a Duna-Tisza-Maros közben. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: *Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György*. Szeged, 2010. 319–329.
- Petrovics* 2010b *Petrovics István*: A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk.: *Font Márta–Fedele Tamás–Kiss Gergely*. Pécs, 2010. 257–275.
- Petrovics* 2013a *István Petrovics*: The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timișoara. *Transylvanian Review*, 22. (2013) Supplement No. 4. 240–252.
- Petrovics* 2013b *István Petrovics*: King Matthias and the Towns of the Realm. *Analele Banatului, serie nouă*. 21. (2013). 283–294.
- Petrovics* 2016 *István Petrovics*: Towns and central places in the Danube-Tisza/Tisa-Maros/Mureș region in the Middle Ages. *Banatica* 26-II. Istorie. Cluj-Napoca, 2016. 77–104.
- Petrovics* 2017 *István Petrovics*: From Slavery to Freedom: the Fate of Margaret Himfi. *Transylvanian Review*, 26. (2017) Supplement No. 1. 105–118.
- Rokay* 1991 *Rokay Péter*: A szerbek betelepülése Magyarországra a 15. században. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: *Zombori István*. Szeged, 1991. 51–63.
- Sopron 1921–1943
Sopron szabad királyi város története. I/1–7.; II/1–6. Szerk.: *Házi Jenő*. Sopron, 1921–1943.
- Süttő* 2009 *Süttő Szilárd*: Idegen kereskedőből magyar hadvezér (Ozorai Pipo és a Tallóci fivérek a magyar medievisztikában). *Publicationes Universitatis Mis-*

kolciensis. Sectio Philosophica, 14. (2009) 2. sz. 7–22.

- Szabó* 2010 *Szabó Pál*: „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered.” Nándorfehérvár első török ostroma (1440). *Belvedere Meridionale*, 22. (2010) 3–4. sz. 59–85.
- Szabó* 2015 *Szabó Pál*: Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei. Areion Könyvek. Szeged, 2015.
- Szakály* 1979 *Szakály Ferenc*: Honkeresők (Megjegyzések Cserni Jován hadáról). *Történelmi Szemle*, 22. (1979) 2. sz. 227–260.
- Szakály* 1986 *Szakály Ferenc*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: *Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 32–33.
- Szakály* 1991 *Szakály Ferenc*: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. (Vázlat). In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: *Zombori István*. Szeged, 1991. 11–49.
- Szakály* 1993 *Szakály Ferenc*: Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: *Glatz Ferenc* Budapest, 1993. 75–88.
- Szeged 1983 Szeged története. 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: *Kristó Gyula* Szeged, 1983.
- Ternovác* 2013 *Ternovác Bálint*: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései. *Századok*, 147. (2013) 2. sz. 457–470.
- Țeicu* 1998 *Dumitru Țeicu*: Banatul montan în evul mediu. Timișoara, 1998.
- Veszprémy* 2008 *Veszprémy László*: Zsigmond Galambócnál 1428-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 2. sz. 283–302.